

**Een kijkje in de poppenkast.
Horen, voelen, doen
en ontdekken.
Een tastbare ontmoeting
met karakteristieke
poppentheaterfiguren
uit allerlei landen.**

Een kijkje in de poppenkast

Een tastbare ontmoeting met karakteristieke poppentheaterfiguren uit allerlei landen. Een Nederlands- en Engelstalige mini-pop-up-expositie over het poppenspel wereldwijd.

Poppenkoppen op een stok

Maak een keuze uit een van de acht poppenkoppen op de display. Beweeg de gekozen stokpopknop kort op en neer en ... luister.

Braillestoel en display

Op de stoelen en de displays zijn quotes in braille aangebracht. Deze zijn in het Engels en in het Nederlands.

Behandelde onderwerpen

De handpop. Volkspoppenspel met diverse attributen, zoals een knuppel, mattenklopper, bezem, koekenpan, galgje, kistje, poppenkastbel en een mansbakje.

De oud-Hollandse Jan Klaassen en Katrijn, de Engelse Punch-en-Judy-show en de Hongaarse Vitéz László.

Pulcinella uit Napels en Guignol met zijn vriend Gnafron uit Lyon.

Stangpoppentheater uit Sicilië en België. Repertoire met ridderfiguren. Karel de Grote en Tchantchès.

Trekkoppen, pantins. De heer en mevrouw Polichinelle uit Frankrijk.

Wayang kulit, wayang golek
en wayang topeng. Schimmen-,
stokpoppen- en maskerspel.
De Javaanse nar Semar en zijn
zoon Petruk, en het dwerghertje
Kancil met een krokodil.

Turkse schimmen. De komische
Karagöz en zijn vriend Hacivat.

Applaus

Veel plezier en ... applaus!

Jan Klaassen – Nederland/Mr. Punch – Engeland. Handpop. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Welkom

Horen, voelen, doen en ontdekken. Wij tonen een aantal bijzondere volkspoppentheatervormen, -technieken en -figuren.

Zo passeren o.a. de revue de oud-Hollandse Jan Klaassen, zijn vrouw Katrijn en hun buitenlandse soortgenoten.

De Nederlandse Jan Klaassen en Katrijn hebben als poppenkastfiguur overal verwanten, zelfs tot ver voorbij de Bosporus en tot over de Grote Oceaan.

Mr Punch

Mr Punch, de Engelse neef van Jan Klaassen, is een luidruchtige clown met twee bulten. Eén met de punt naar boven als een bochel op zijn rug, de ander met de punt naar beneden als een enorme hangbuik.

Een flinke haakneus, die bijna zijn vooruitstekende kin raakt, hoort echt bij zijn blozende poppenkastpoppenkop.

Lijsttoneeltje

Met zijn bolle, priemende ogen kijkt hij brutaal de wereld in. Een wereld die zich binnen een beperkt oppervlak afspeelt: de begrenzing is het lijsttoneeltje van de poppenkast.

Rechterhand en -arm

Maar juist door die kleine ruimte wordt alles wat daarin gebeurt, héél groot en belangrijk. En dan te bedenken dat alle spanning in het spel veroorzaakt wordt door de sterke rechterhand en -arm van de speler.

Oud-Hollandse Jan Klaassen met zijn knuppel. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Hoofdfiguren

De hoofdfiguren uit de volkspoppenkasten doen niets dan opscheppen, pochen en – helaas – moorden. Wat zij willen? De wereld veroveren!

Een wereld die een levendig, maar niettemin een heel klein plekje blijkt te zijn: een straatje, een huis, een kamer, een cel of een plek in het bos.

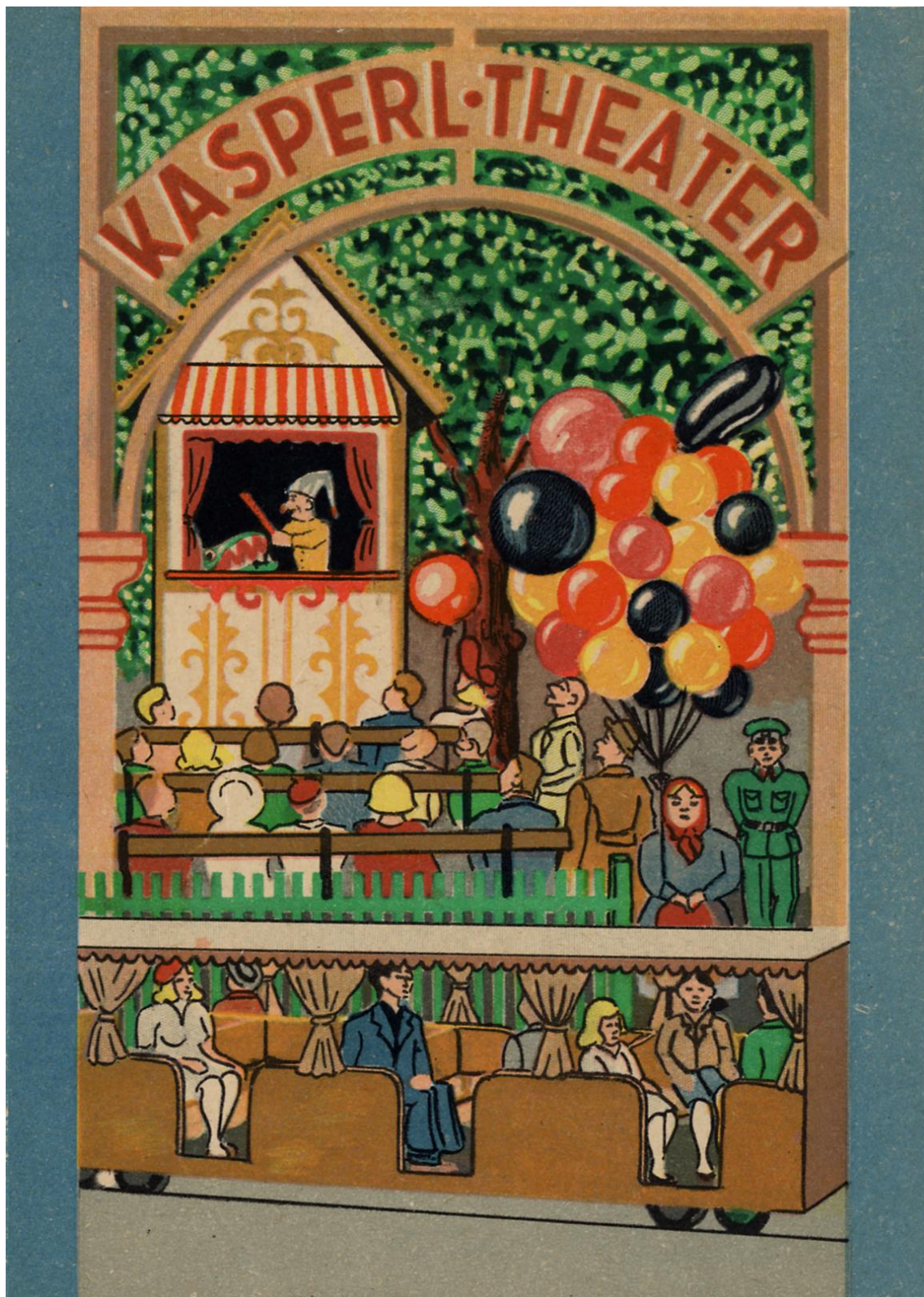
Hun leven wordt gekenmerkt door een reeks heftige gebeurtenissen. Een voor een komt menige tegenspeler kortstondig op hun weg.

De handen van de poppenspeler

Sommigen zijn charmant, lief of moedig, anderen juist kwaadaardig, arrogant of ijdel. Maar ze leggen allemaal het loodje.

Het is de linkerhand van de manipulator die al die tegenspelers, elk op zijn beurt, laat leven en sterven.

Op deze manier was het namelijk het gemakkelijkst, hadden de handpoppenspelers ontdekt: op de rechterhand de hoofdfiguur, op de linkerhand de overige personages, die korte scènes met hem spelen.

Kasperltheater. Wiener Wurstelprater. Poppenkast met handpoppen – Kasperl met de krokodil, een ballonnenverkoopster, publiek en een treintje. Illustratie: Ludwig Foff. Oostenrijk (ca. 1920).

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Hoofdpop

Tussen de stukjes door blijft de hand met de hoofdpop omhoog om het publiek bezig te houden. De linkerhand gaat snel omlaag om van pop te verwisselen.

Internationaal repertoire

Het volkspoppenspel berust op oude tradities, met van generatie op generatie doorgegeven figuren, speltechnieken en attributen. Door onderlinge beïnvloeding ontstond er een internationaal repertoire.

Oud-Hollandse poppenkastscène met handpoppen. Van links naar rechts: Katrijn, een besnorde generaal, de baby en een donkere bril dragende Jan Klaassen. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Attributen

In het traditionele poppenspel worden diverse attributen gehanteerd: een kistje, een knuppel, een koekenpan, worstjes, een mattenklopper, een galg, een bezem, een mansbakje (geldbakje) en een poppenkastbel.

Slapstick

Binnen het lijsttoneeltje van de poppenkast met handpoppen zijn de meeste voorwerpen vaak veel te groot in verhouding tot de poppen. Dit draagt sterk bij aan het slapstickkarakter van het spel.

De handpop

De poppenspeler gebruikt zijn vingers om de handpop te laten bewegen. In de hals van de kop zit aan de binnenkant een gat. Daar steekt de speler zijn wijsvinger in. De duim gaat in het ene mouwtje, de pink – soms vergezeld van ring- en middelvinger – gaat in het andere.

De handpop heeft onder de kleertjes geen lijf. De knuist van de speler geeft immers de nodige vulling.

Hoofddekse

Vroeger werd de kop met het hoofddekse als één geheel uit hout gesneden. Ook de handjes, onderbenen en voetjes werden daarvan gemaakt.

Poppenkasten

Poppenkasten zijn er in soorten en maten. Ze zijn meestal verplaatsbaar. Voor het handpoppenspel wordt dikwijls een meer dan manshoge kast gebruikt. Hierin is de poppenspeler onzichtbaar voor het publiek.

Oud-Hollandse Jan Klaassen

Jan Klaassen heeft een grote rode drankneus, een flinke buik en een bochel. Hij draagt een kleurig kostuum met een steek of een puntmuts op zijn hoofd. Aan de onderkant van zijn jasje zijn beentjes genaaid. Aan zijn voeten heeft hij klompen.

Jan Klaassen is in de tweede helft van de zeventiende eeuw ontstaan, en is een echte Amsterdamse volksjongen. Hij is niet op zijn mondje gevallen en zit vol humor. Wie hem dwarszit, kan rekenen op zijn spot of op een pak rammel met de stok.

Jan Klaassen met zijn knuppel en zijn vrouw Katrijn met een mattenklopper. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Katrijn

Zijn vrouw Katrijn draagt op haar hoofd een luifelmutsje. Ze heeft vaak een gebloemd jurkje aan en een schortje. Mooi is ze niet. 'Ze heb een mondje waar wel vijf kilo aardappele in kenne', volgens Jan. Katrijn en haar man zijn altijd aan het kibbelen, maar zij is de baas en belaagt hem telkens weer met de mattenklopper.

Punch-en-Judy-show

In de Engelse Punch-en-Judy-show is een lange sliert worstjes een vast attribuut.

In een bekende scène denkt Mr Punch zich eens lekker te buiten te kunnen gaan aan een hele streng van die worstjes. Hij heeft ze al in een braadpan gedaan en zet die op de speelplank. In een onbewaakt ogenblik kaapt zijn vriend Joey de clown de worstjes weg.

Engelse Mr Punch en de clown Joey met worstjes. Handpoppenspel. Illustratie: Hetty Paërl.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Worstmachine

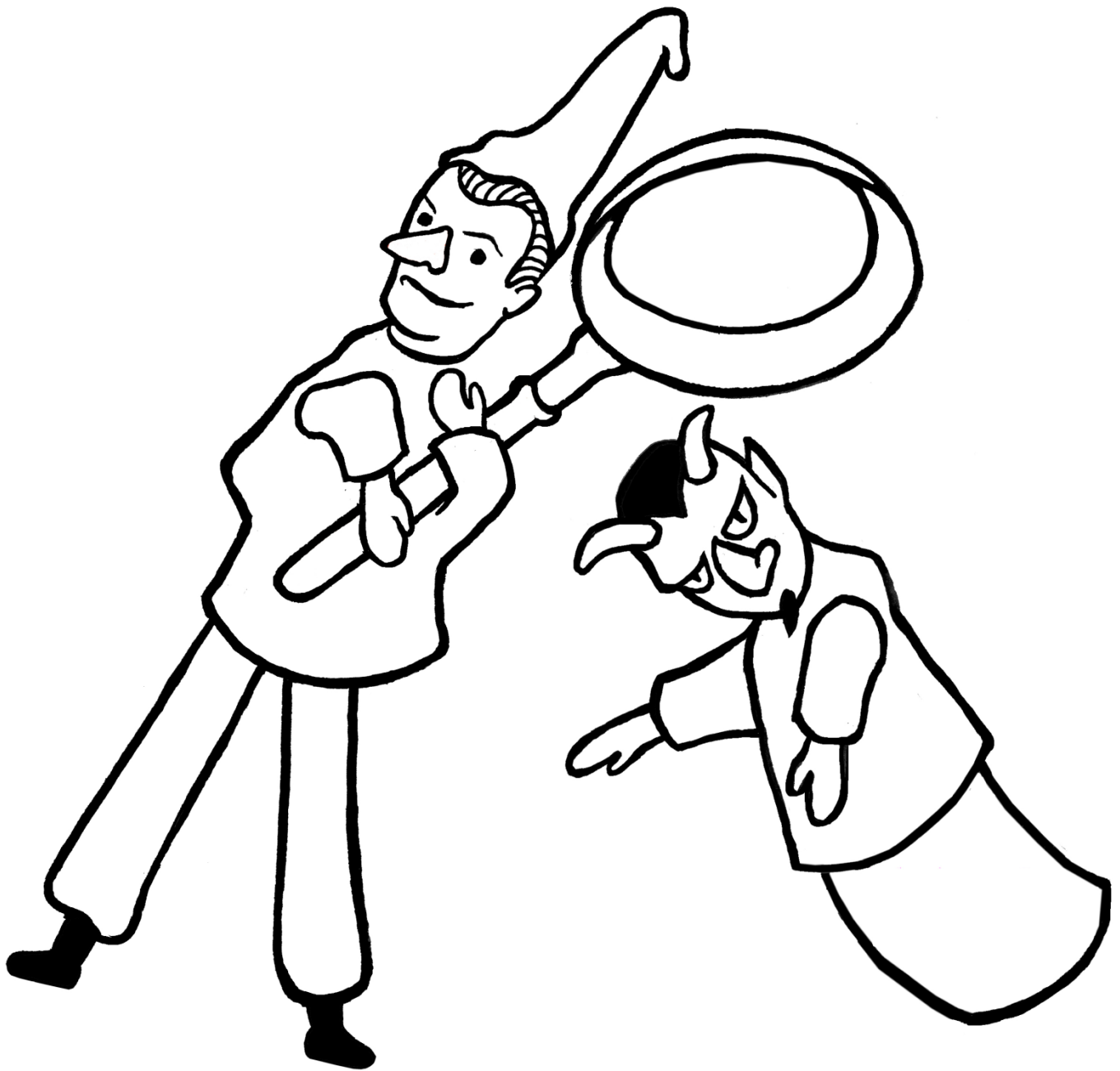
In een andere scène stopt Punch de baby van hem en zijn vrouw Judy in de worstmachine.

Hij vermaalt de zuigeling tot saucijsjes. Deze hebben het patroon van het babyjurkje.

Als Punch de slinger terugdraait, komt de koter weer heelhuids tevoorschijn.

Krokodil

In een volgend spel wordt Mr Punch afgeleid en verschijnt plotseling de krokodil. Hap, slik en foetsie is al het vlees. Pech voor Punch!

Hongaarse Vitéz László met een koekenpan en de duivel. Handpoppenspel. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Vitéz László

De komische figuur in het Hongaarse volkspoppenspel heet Vitéz László. Zijn kostuum, puntmuts en neus zijn rood. Hij lijkt op de oud-Hollandse Jan Klaassen en de Duitse Kasperl.

In een bekende spelscène vraagt een molenaar aan Vitéz László om een duivel te verdrijven.

Als beloning krijgt hij een paar zakjes meel. De opdracht wordt tot een goed einde gebracht door koekenpannen in steeds groter formaat. De harde klappen van de ijzeren pannen op de houten kop van zijn tegenstander geven een galmend geluid.

Italiaanse Pulcinella met een bezem, een kip, een pasgeboren baby uit een ei en een monster met een klapbek. Op de achtergrond de rokende vulkaan de Vesuvius. Napels. Handpoppenspel. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Pulcinella

De Italiaanse Pulcinella is de stamvader van veel Europese poppenclowns. Hij komt uit de omgeving van Napels.

Pulcinella draagt een wit pak met hoge muts. Zijn zwarte halfmasker heeft een kromme neus. Deze lijkt op de bek van een vogel. Zijn naam is het verkleinwoord van 'pulcino' (kuikentje). De speler geeft Pulcinella een piepstem met behulp van een pivetta (keelfluitje).

Pulcinella kan de ene keer een man zijn, de andere keer een vrouw.

Kip en baby

In een veelgespeelde scène wordt een kip verliefd op hem. Maar Pulcinella houdt alleen met zijn maag van haar. Hij braadt de hen en eet haar op. Zijn buik wordt steeds maar dikker. Hij bevalt van een ei en broedt het uit. Er komen allemaal Pulcinella-baby's uit.

Achtergronddecor

Het achtergronddecor met de baai van Napels en de rokende Vesuvius hoort bij Pulcinella, net zoals een Amsterdamse gracht met een brug hoort bij de poppenkast met Jan Klaassen.

Gnafron de schoenlapper met een koekenpan en zijn vriend Guignol met zijn knuppel. Handpoppenspel. Lyon, Frankrijk. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Guignol

De hoofdfiguur in de Franse volkspoppenkast is Guignol. Hij zag rond 1800 in Lyon het levenslicht.

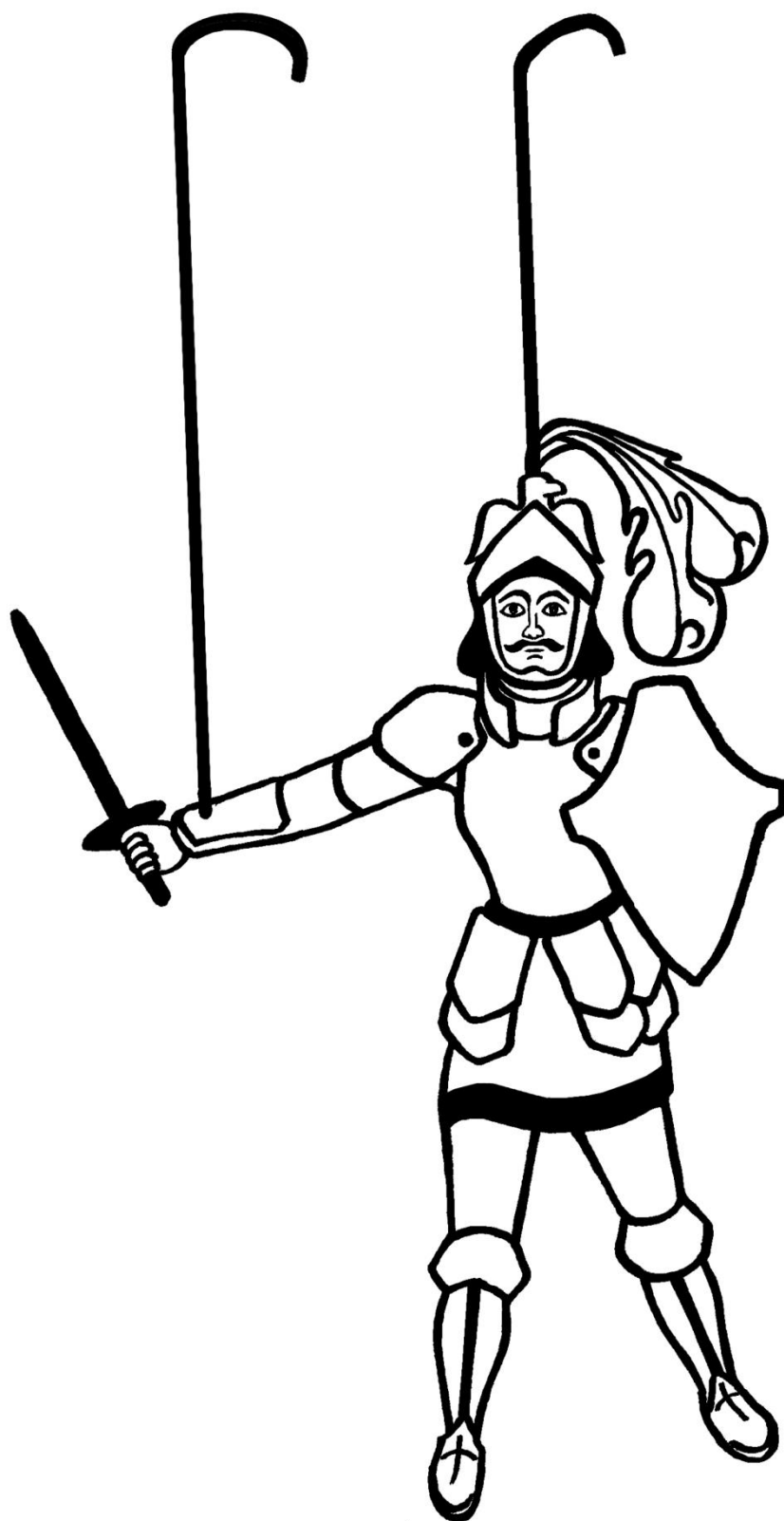
Guignol draagt over zijn vest een bruine pandjesjas met goudkleurige, bolle knopen. Onder zijn kin zit een strikje. Op zijn hoofd heeft hij een bonnet: een kapmutsje. Guignol heeft zijn haar in een lange vlecht.

Gnafron

De beste vriend van Guignol is Gnafron, een arme schoenmaker met vuurrode wangen. Hij is een liefhebber van wijn. 'Gnaf' betekent 'schoenlapper'.

Soep

Als Gnafron geen werk heeft – en dus ook geen eten – besluit hij soep te trekken van zijn leren voorschoot, dat is een soort schort: 'In stukken gesneden, gebakken in een koekenpan met ui en wat vet en azijn, dat is om je vingers bij af te likken!'

Siciliaanse stangpop. Ridderfiguur met een helm, een harnas en een zwaard. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Het stangpoppentheater

Het Italiaanse eiland Sicilië heeft een rijke traditie op het gebied van het poppentheater. Er wordt gespeeld met stangpoppen: de pupi. Dat zijn zware en stijve 'marionetten' die van bovenaf bewogen worden.

De staaf waaraan de figuur hangt, loopt door de kop en zit met een haak vast aan het houten lijf. Hierdoor kan het hoofd draaien. Aan de rechterhand zit een stang voor de manipulatie van de arm. De linkerarm wordt bewogen door een koord.

Repertoire

Het repertoire bestaat uit de belevenissen van de middeleeuwse keizer Karel de Grote en zijn ridders (de paladijnen).

Wild gaat het eraan toe tijdens hun strijd tegen de Saracenen (de mohammedanen); er rollen zelfs koppen. De vechtjassen dragen een harnas, een helm en een schild van uitgeklopt koperplaat.

Tchantchès

De komische figuur uit het traditionele stangpoppenspel van de Belgische stad Luik is de boerse Tchantchès.

Hij is de bemiddelaar tussen de poppen en het publiek.

Tchantchès is goedmoedig en slim en houdt van een neutje. Met zijn klompen maakt hij een hels kabaal op het houten plankier van het poppentoneel.

Kopstang

Luikse stangpoppen worden door middel van een kopstang geleid. Om te kunnen lopen is het ene been wat langer dan het andere.

Steunend op het ene been, zwaait het andere – door een beweging van de kopstang – vanzelf naar voren.

Stangpop van hout

Het Luikse stangpoppenspel vertoont overeenkomsten met het Siciliaanse. Maar lijf en ledematen – en zelfs het harnas van de ridderfiguren die ten tonele worden gevoerd – zijn geheel van hout.

De Antwerpse poesjenellen

‘Poesjenellen’ is de benaming van de stangpoppen uit Antwerpen. Ze zijn stevig en zwaar en hangen aan een stang die aan de kop is gehaakt of dwars door de kop heen loopt, en die met een haak aan de romp is vastgemaakt. Het boven-eind van de stang is omgebogen tot een handvat voor de speler.

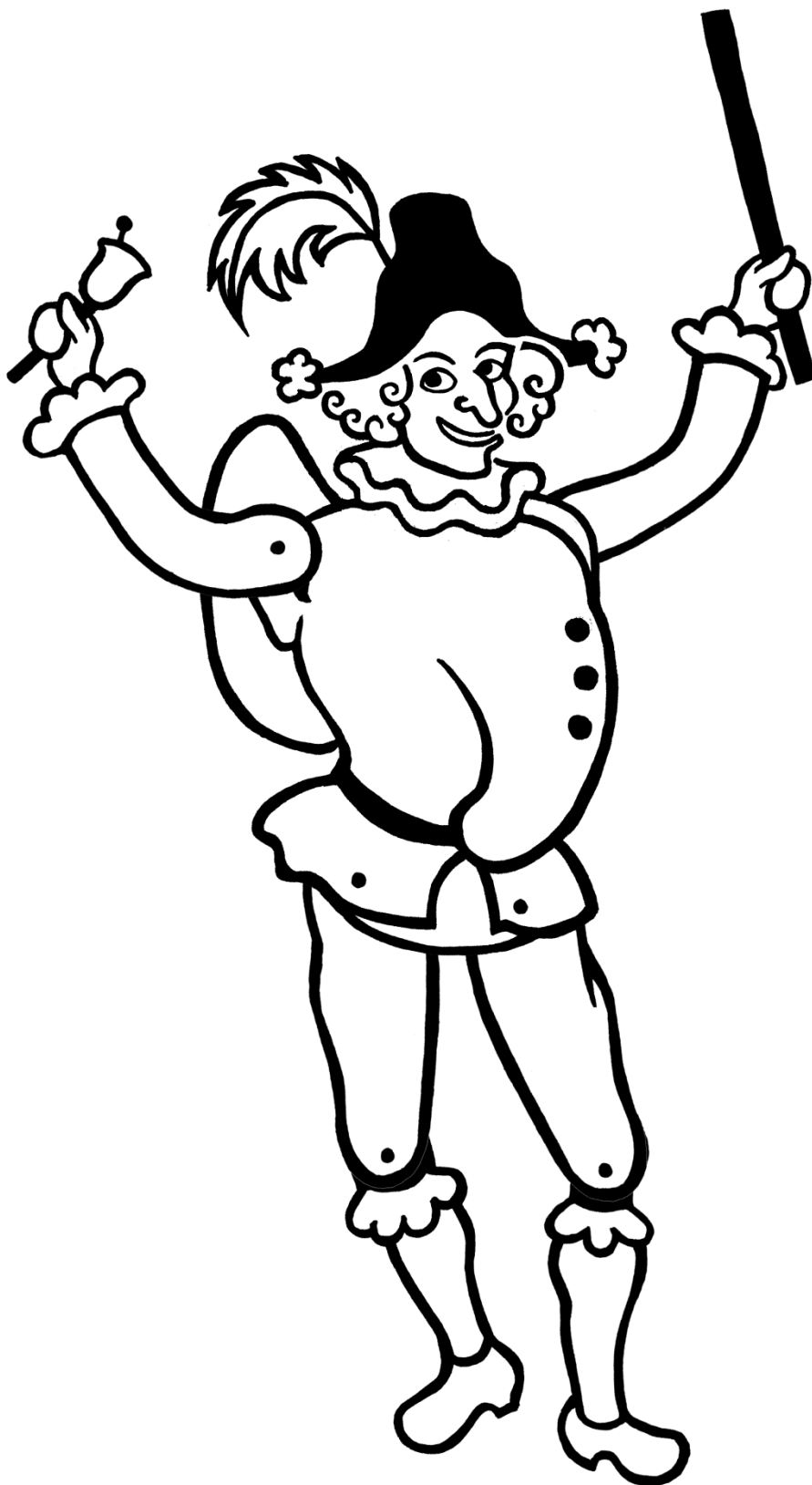

Antwerpse Poesje. Spelscène. Stangpoppentheater.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Twee stangen

De poesjenel heeft nog een tweede stang; deze zit aan de rechterpols en dient om de rechterarm te bewegen. Het woord 'poesjenel' is afgeleid van de naam Pulcinella.

Trekpop. Polichinelle. Frankrijk. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Trek maar aan het touwtje

Het spelen met trekpoppen was vooral in de negentiende eeuw erg populair. De pop kon van hout of stof zijn, maar bekender zijn de uitvoeringen van papier. Ze waren verkrijgbaar in de vorm van een centsprent: een volks- of kinderprent die rond 1800 in omloop was. De platte trekpop heeft scharnierende ledematen. Die gaan bewegen als je aan een touwtje trekt.

Losse onderdelen

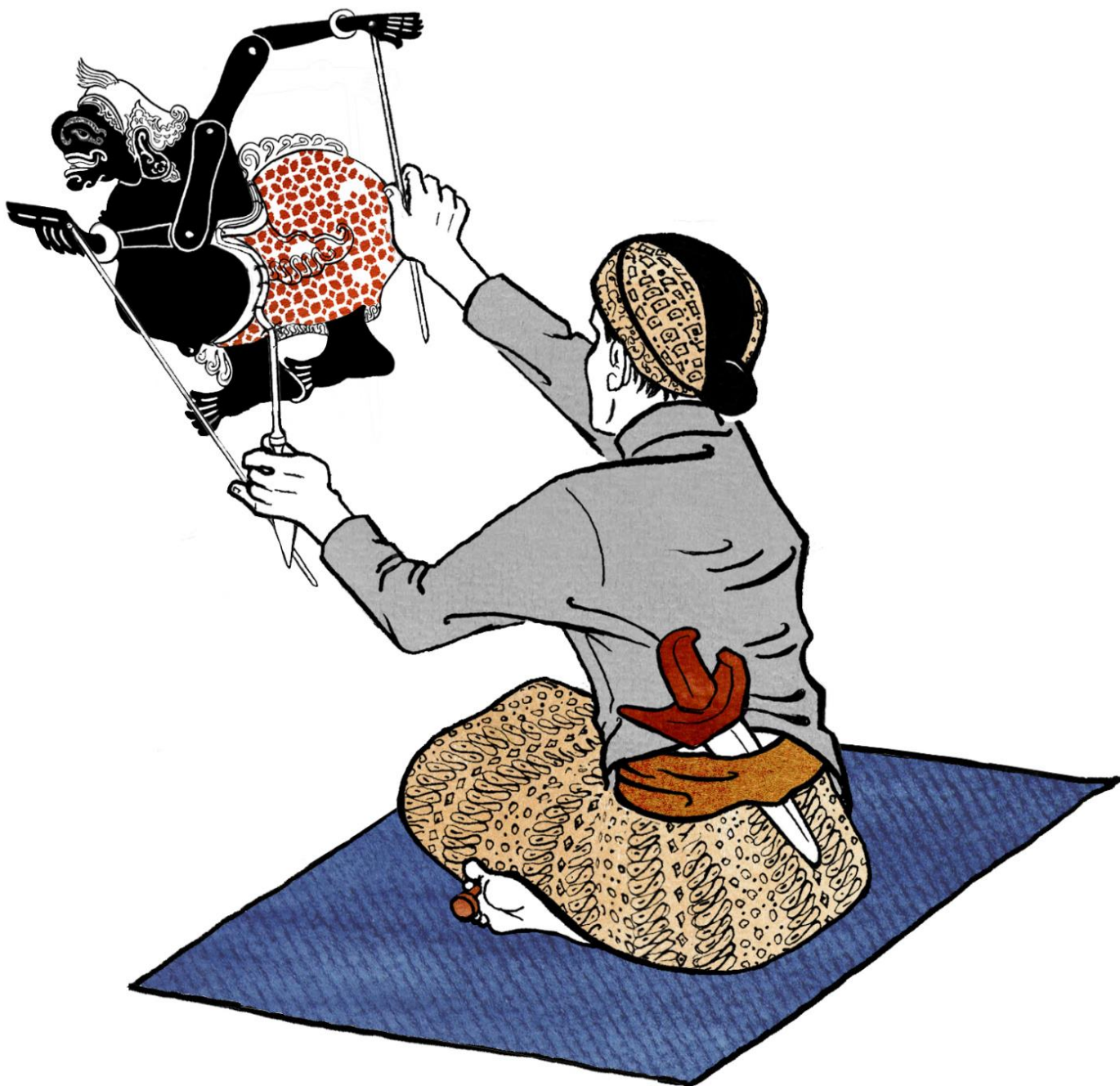
De figuren bestaan uit losse onderdelen: een hoofd, armen, boven- en onderbenen en een torso. De delen kon je uitknippen en zo nodig inkleuren.

Commedia dell'arte

Sommige trekpoppen zagen er extra fraai uit. Hun kleding leek wel van goud! Vaak stellen ze figuren uit de commedia dell'arte voor. Dat is een vorm van volks- en improvisatietoneel die in de 16de eeuw in Italië ontstond. Het verspreidde zich over grote delen van Europa. Er traden vaste personages in op, zoals de lieftallige Colombina en de clowns Arlecchino, Pulcinella en Scapino.

Veel figuren uit de commedia dell'arte hebben een vaste rol gekregen in het Europese volkspoppentheater.

De Duitse naam voor trekpop is 'Hampelmann', de Engelse benaming is 'jumping jack' en het Franse woord is 'pantin'.

Javaanse dalang met de clown Semar. Wayang kulit, schimmen- en stokpoppenspel. Indonesië. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Wayang uit Indonesië

Het begrip 'wayang' omvat diverse vormen van poppenspel en dans.

Wayang kulit is schimmen- en stokpoppenspel. De figuren uit dit spel zijn gemaakt van leer, en soms van papier of van gevlochten rijststro.

Ook zijn er wayangfiguren die gemaakt zijn van hout, zoals de driedimensionale wayang golek en de platte wayang klitik.

In de wayang wong ('wong' betekent 'mens') wordt opgetreden door 'echte' acteurs. Wayang topeng is dansspel waarin gebruik wordt gemaakt van houten maskers.

Dalang en gamelan

De poppenspeler (de dalang) beweegt al de figuren, spreekt hun tekst, hij zingt en is de leider van het gamelanorkest dat achter hem zit.

Houten hamertje

Met gekruiste benen zit de dalang bij het poppen- en schimmenspel voor of achter een wit scherm. Met een houten hamertje – dat tussen zijn tenen zit – geeft hij klopsignalen tegen een kist om het tempo van de muziek van het gamelanorkest aan te geven.

Speelscherm en lamp

Tussen de poppenspeler en het speelscherm brandt een lamp. Hierdoor zijn de figuren bij het wayang-kulitspel als schaduwen te zien aan de andere kant van het scherm.

De niet gebruikte figuren worden in de zachte stam van een liggende bananenplant geprikt: links de kwade partij, rechts de goede.

Gespeeld worden de verhalen uit de Ramayana en de Mahabharata (heldendichten uit India).

Semar

De nar Semar is dienaar en raadsman van goden en edelen. Hij heeft flinke billen en een dikke buik, een breed gezicht en maar één tand in zijn mond.

Petruk

Een van zijn zonen is Petruk. Die heeft een lange neus en een uitgezakte buik. Zijn hoofd staat op een lange, naar voren gebogen nek.

Garuda

De wayanglamp heeft dikwijls de vorm van de vogel Garuda: het symbool van geluk en vriendschap. Garuda is de gouden adelaar uit de Indonesische en Indiase mythologie.

Adelaar

Aan een adelaar worden bovennatuurlijke krachten toegeschreven. Hij is half dier, half mens en heeft de rol van beschermer van de onderdrukten.

Garuda is de koning der vogels en wordt beschouwd als de boodschapper tussen de gescheiden werelden van mensen en goden. Hij is de aartsvijand van slangen.

Kancil

In de wayang-kulitspelvorm 'wayang kancil' heeft het pientere dwerghertje Kancil de hoofdrol. Of het nu om olifanten, tijgers, krokodillen of mensen gaat, de kleine Kancil is ze allemaal te slim af.

Bebaarde Karagöz en zijn vriend Hacivat met een sik. Schimfiguren uit Turkije. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Schimfiguren uit Turkije

Turkse schimmen zijn gemaakt van kleurig beschilderd, transparant leer en voorzien van perforaties.

De figuren worden pal tegen het speelscherm aan bewogen door middel van een korte stok. Deze wordt loodrecht ten opzichte van de schim gehanteerd.

Karagöz en Hacivat

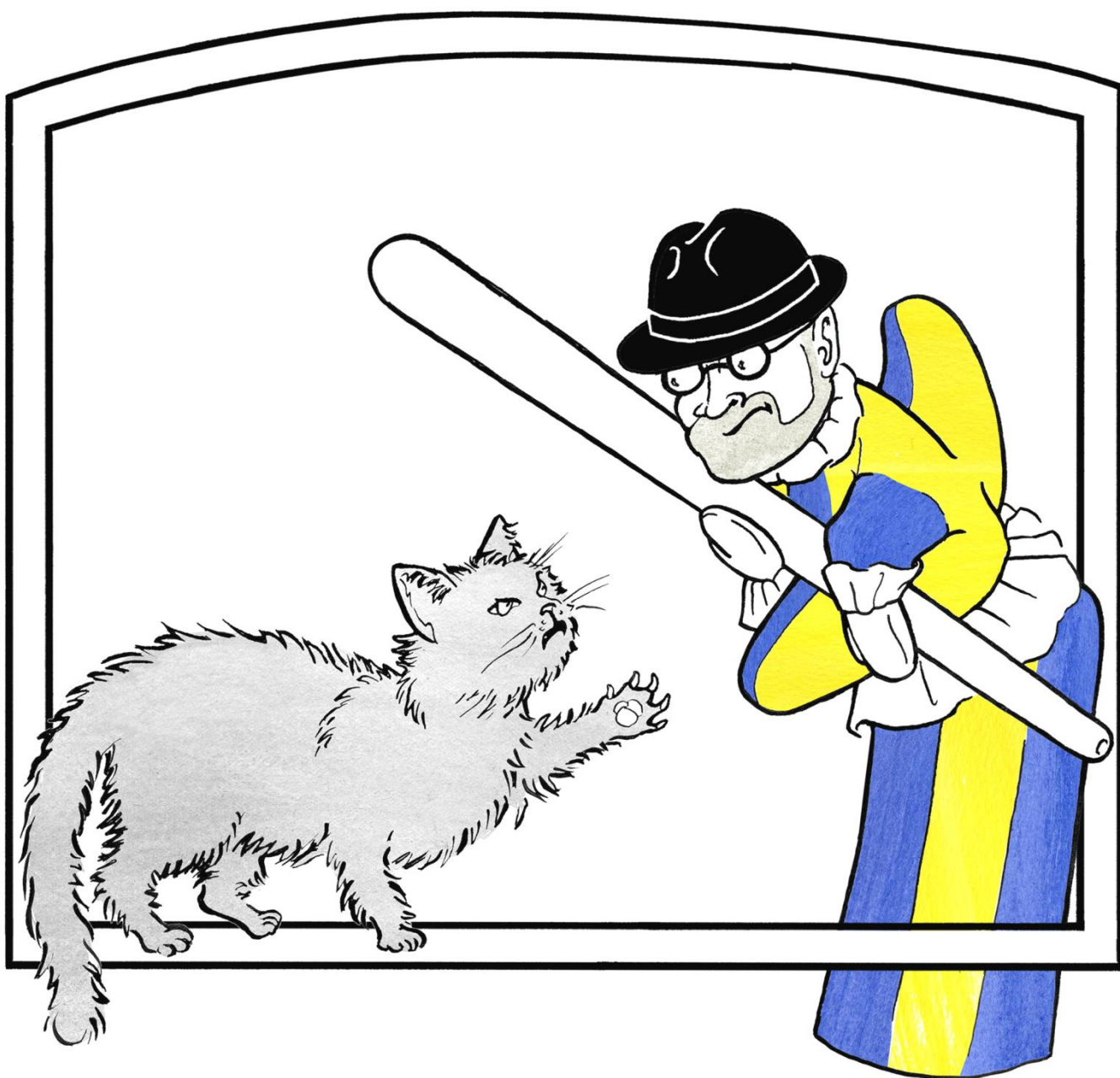
De hoofdfiguren zijn Karagöz en zijn vriend Hacivat. In tegenstelling tot de andere figuren wordt Karagöz met twee stokken bewogen. Eén stok steekt in een gat in de schouder, de tweede zit aan zijn hand. En dat is niet voor niets, want hij mept er flink op los.

Islamitische klassieken

Karagöz heeft een bochel en een zwarte baard en draagt een tulband.

Hij is onbeschaafd en impulsief, in tegenstelling tot Hacıvat. Wat ze delen, is de armoede.

Hacıvat uit zich in hoogdravende taal en laat merken dat hij de islamitische klassieken goed kent. Hij wordt door zijn makker Karagöz vaak op de hak genomen.

Franse Polichinelle met hoed, baard, bril, knuppel en een echte kat. Polichinelle heeft het gezicht van Poppenspe(e)lmuseumdirecteur en -conservator Otto van der Mieden. Handpoppenspel. Illustratie: Elsje Zwart.

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.

Verantwoording

Teksten en concept:

Otto van der Mieden.

Met dank aan:

Elsje Zwart,

Birgit Tomesen

en vele anderen.

Dit document op internet, zie:

<http://poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/eenkijkjeindepoppenkast.pdf>

en <http://poppenspelmuseumbibliotheek.nl/pdf/Alookbehindpuppettheatre.pdf>.

Zie ook: <http://www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl/Blinden.html>.

Afbeelding voorplat: oud-Hollandse Jan Klaassen en Katrijn. Handpoppentheater. Illustratie: Elsje Zwart.

Stichting Het Poppenspe(e)lmuseum (ANBI)

Musée de Marionnettes et de Guignol Puppentheatermuseum Puppetry Museum

Kerkweg 38 8193 KL Vorchten NL Tel./Tél.: +31(0)578 - 56 02 39

Fax: +31(0)578 - 56 06 21 Info: +31(0)578 - 63 13 29

info@poppenspelmuseum.nl www.poppenspelmuseum.nl www.poppenspel.info

www.poppenspelmuseum.nl/onderwijs www.poppenspelmuseumbibliotheek.nl

www.geheugenvannederland.nl/poppenspel2

Een kijkje in de poppenkast. Horen, voelen, doen en ontdekken. Poppenspe(e)lmuseum, Vorchten NL. OvdM.